

ПОЕТИКА ПРИПОВЕДАЊА АНТОНИЈА ИСАКОВИЋА И КОСМИЧКЕ ВИЗИЈЕ

ВИОЛЕТА ЈОВАНОВИЋ

Педагошки факултет у Јагодини
E-mail: violetajov@gmail.com

Резиме: Чежња јунака за лепотом и пуноћом живота у ратном окружењу испуњеном понижењима, лишавањима и смрћу, у равни поетског израза у приповеткама Антонија Исаковића представљена је детаљима који симболизују недостижно, и то најчешће небо и небеска тела: сунце и месец. И онда када стална ратна ускраћивања нису експлиците наведена, сигнализирана су присуством ових небеских тела која у односу горе - доле, здраво - болесно, моћно - немоћно, сито - гладно, задовољно - очајно, наговештавају раскол унутар јунака. Учесталије присуство месеца, у чијој се сенци одигравају готово сви важнији догађаји у приповеткама *Велике деце*, читав свет дела смешта у време таме, владавине ноћи и хтонских сила.¹

Детаљи из свакодневног искуства подигнути на ниво симбола као и елементи мита и митологије, који се чувају у народу, језику, искуству, традицији, носећи су поетички елементи којима Антоније Исаковић у приповеткама *Велике деце* тежи универзалном. Сам аутор је у једном од својих *разговора* скренуо пажњу на ту важну димензију својих текстова:

“Узимајући детаље који свуда прскају око нас, стављајући их у нову синтагму за један други догађај, писац постиже право значење метафоре, и сабира целину до симбола. *Још кад се узму елементи мита и митологије, који постоје у народу, имамо их и у језику, различитом искуству нашег свеукупног живљења, у традицији, онда заиста долазимо до универзалног.*²

Елементе простора и детаље као што су избори боја, биљака, небеских тела, бројева, аутор у свим приповеткама *Велике деце* доследно користи у

¹“Као ноћно светлило, месец има везе са демонима ноћи и доњег света....У вези са хтоничном природом месечевом су још нека народна веровања, нпр. нејака деца се веома много чувају да се не изложе месечини... В. Чајкановић, *Стара српска религија и митологија*, Просвета, Ниш, 2003, стр. 224.

²А. Исаковић, *Говори и разговори*, Дечије новине-Горњи Милановац, Јединство–Приштина, 1990, разговор вођен 1979. године, стр. 82.

митоепском значењу тако да они представљају један од најфункционалнијих поступака у економизацији приповедног израза, као и битан циклизирајући елемент приповедне целине. Зато овим, у досадашњим истраживањима приповедчког дела Антонија Исаковића потпуно занемареним обликовним поступцима, посвећујемо пажњу у овом раду.

"Узалудност људске тежње за лепотом и пуноћом живота, у стравичном свету понижења, лишавања и смрти" у равни поетског израза у *Великој деци* Антонија Исаковића представљена је као разапетост између постојећег стања јунака и њихових жеља и идеала, оличених у детаљима који симболизују недостижно и то најчешће небо и небеска тела: Сунце и Месец.

У духу епске народне традиције, антропоморфне елементе поприма само месец. У готово свим приповеткама *Велике деце*, трбушаст, сит и здрав, он пркоси и вређа оне доле, гладне, исцрпљене, болесне. Појава месеца која је редовно у вези са чежњом јунака за храном, здрављем и топлином, као код других доследно семантизованих детаља, није случајна. Месец је у традиционалној симболици "обично представљен као женска моћ, богиња мајка, царица небеска (...) Има дуалну природу *творитељке* и *заторнице*, те представља како *хранитељку*, *заштитницу*, *опскрбитељку топлоте* и *склоништа*, тако и *стравичне силе растакања*, *прождирања* и *усмрћивања*; творитељка је и хранитељка свега живог, и његова рака."³ Истовремено, српска народна "веровања о месечевом утицају на пољопривреду и здравље човеково старинска су..."⁴

Глад као свеprisута коб сенчи готово сва приповедна дешавања *Велике деце*. И када није експлицитно именована, она је сигнализирана присуством месеца који у односу горе - доле, здраво - болесно, сито - гладно, задовољно – очајно, слика раскол унутар јунака.

Већ од прве слике прве приче *Кашика*, присуство месеца у приповедном свету *Велике деце* постаје активно и готово редовно: "На месечини бљескају разбацане дечје капе....", да би се даље у истом тексту месец поигравао пуним котлићем кајмака, у њега заривао своје жуте образе на начин на који су то прижељкивали сами изгладнели јунаци.

У приповеци *Три плава цвета* комесар Дамњан разапет између две ватре, оне доле, непријатељске од које стрепи и оне горе, месечеве, здраве, румене, која га вређа, као некада Зоћу и Станка, разапет између живота и смрти, из свог скровишта посматра:

"Месец, *запаљен дулек*, својим крајем крзао је руб клисуре. Изгледа му много *леп*, *румен*, *здрав*, и то га вређа".

У приповеци *Црвени шал* посредно, путем метафоричне слике, осим исцрпљености хладноћом, аутор наговештава још једну муку која опседа колону:

³Ц. К. Купер, *Илустрована енциклопедија традиционалних симбола*, Просвета – Нолит, 1986, стр. 100.

⁴В Чајкановић, нав. дело, стр. 223.

"Колона је разваљена тараба у смету. *Месец* се већ набо насред поља и *безбрижно је затегао свој жути трбух*". 112

Колона, полегла и немоћна, разваљена зимом, али и глађу, бауља доле у смету, док горе на небу високо, безбрижно затеже свој трбух, сит, задовољан и спокојан месец. Спокој и задовољство постоје, негде далеко и високо. Људска мука је тиме појачана.

У приповеци *Зечија кожа*, непосредно пре него што су успели да улове зеца, старац скреће пажњу Текуници:

- Погледај како се огледа - рече старац. - Упао је у реку.
- Текуница је видео у реци *бели тањир месеца*.

Интересантно је довођење у везу реке, као симбола живота и белог месечевог тањира⁵ у ситуацији у којој су се нашли јунаци. Улов зеца донеће пуне тањире али и мир у поремећене супружанске односе, продужиће њихов и духовни и биолошки живот, надају се јунаци.

Да се месец јавља као опозит не само физичкој већ и свеопштој људској глади, свеопштим људским одрицањима и ускраћивањима, сведочи последња слика у приповеци *Вече*:

"Месец је звонио над пољем, ми смо стајали једно поред другог кад из високе ражи изрони девојка у црној блузи.

Опет смо сво троје седели и гледали у сјајну раж".

Док месец гори и звони, горе високо над ражаним пољем, задовољан, испуњен и сит, троје младих, осујећени самим собом, седе доле, на земљи, и жуде за сјајем ражаних поља.

Сунце⁶ много ређе обасјава приповедни свет *Велике деце*.

У приповеткама *Велике деце* положај јунака у простору, нарочито перспектива из које се односе према небу и земљи⁷, има високу симболичну вредност.

Тако пушкомитраљезац Коста након игре у води, задовољан и умирен, раширених руку *лежи на сунцу* и сећа се како је пре три месеца *лежао на клупи* железничке станице (као да је зажмурио крај реке, а очи отворио на клупи на станици и одатле наставио да приповеда). Сунце које га буквално обасјава крај реке наставља фигуративно да га обасјава као сећње на пажњу

⁵У традиционалној симболици месец је и "симбол непрестане обнове... управитељка животодавних вода, раста из оплођене земље те ускрснућа живота на њој", Џ. К. Купер, нав. дело, стр. 100.

⁶"Оно је видљива слика божанске добротe... трансцендентан архетип светлости", "слава, сјај правда", Џ. К. Купер, нав. дело, стр. 158.

"Можда у оквиру религије треба посматрати уверење и нашег народа да ће све (то јест свако зло дело) "јарко сунце проказати". У том случају сунце би се јављало као етичко божанство, "сунце правде" како нам је познато и иначе у историји религије, В Чајкановић, нав. дело, стр. 218.

⁷Небо и земља представљају дух и материју и обично очински и матерински принцип, Џ. К. Купер, нав. дело, стр. 191.

и нежност чете којом је био обасипан након акције. “Нигде нема таквих другова”, основна је преокупација његових сећања. Пре подвига није било тако, *поштовали су га али му то нису показивали*.

Сунце коме се жељно излаже и које му прија, са једне стране, и константна привијеност за земљу са друге, доминирајући је положај главног јунака приповетке *Повратак*. И док Радош у претходној причи гледа *кроз грање небо*, Коста у овој такође поглед упира у висине, али не у хладно и бескрајно *небо*, већ у топло и моћно *сунце*. Коста није човек мисли и великих идеја, Коста је човек великог срца и јаких емоција. Симбол његове духовне структуре је сунце. Моћна емоционалност која одликује његову природу предзнак је његове изузетности (без дилеме чини оно чему други нису дорасли), али и трагичности (емоционална криза је основа његове личне драме).

Функцију унутрашњег монолога у приповеткама *Велике деце* најчешће преузима пажљиво конципирана слика пројектована из свести јунака. Често је удружена са јунаковим положајем у простору који, као што смо истакли, такође има симблични значај. У овој причи разочарани и изневерени Коста лежи на земљи и гледа “*кроз прљаву кошуљу у сунце*, кругове који скачу по њој (...) кругови су *затегнуте омче*, *лопте које прскају*, *поломљени црепови који се без везе сударају*”.

Прљаво кошуља је попут грања премрежила јунаков поглед у висине, замутила га и обесмислила. Изневерен од оних у које је гледао као сунце, он осећа да се његов свет руши и нестаје. У свој идеал жртве из љубави, добротe и вере сада гледа кроз новостечено искуство: “заборавили су све... све... и погинути... ту сам... *а да ме нема?*”⁸

⁸Савремена наука о књижевности говори о књижевном делу као моделу у којем је “кодирана и запамћена одређена количина информација о времену, друштву, култури” из којих оно потиче. Декодирање ове информације представља, с тога, анализу односа између оригинала и модела, а то није ништа друго до испитивање специфичности процеса књижевног моделовања. У том смислу интересантна су сведочења аутора у којима препознајемо прототипне ситуације тј. оригинале који су претходили процесу књижевног моделовања.

Ево једног примера у којем препознајемо прототипну ситуацију приповетке *Повратак*: “Скривени код моста, наша два друга момка ступиће са бензинским боцама да заједно с њим буду упаљени под челичним тенком. И поћи ћемо даље, као људи обављеног посла, и оној двојници који су остали на мосту знаћемо, можда само надимке: Морнар и Црни Лимар – тако нам остају у свести. О њима нећемо између себе говорити, нећемо причати – знан је нама јуриш на небо. *Али их нећемо никада заборавити Морнара и Црног Лимара – таман као ни своју десну и леву руку*.

На таквом одрицању, на добровољном порицању смрти – почива Револуција. Када и како то настаје, код појединца и масе, да се у својој шаци сваког трена држи живот – смрт, спремност на све – говори нам поезија”. А. Исаковић, *Говори и разговори*, стр. 58.

Између земље уз коју се јунаци буквално привијају (Радош оборен телесним, Коста духовним ранама) и неба и сунца у које упиру погледе, испречиле су се мреже, препреке, бране. Разапети између висина и низина, идеала и стварности, јунаци ове прозе се перманентно осведочавају да је рат стање у коме је немогуће остварити личну срећу. Тренуци задовољства су пролазни и варљиви и ма колико тежили да их остваре, јунаци бивају осујећени у овом напору (*По трећи пут, Зечија кожа, Две ноћи у једном дану, Вече*)

Симболику сунца као распећа између постојећег и жељеног налазимо и у приповеци *Три плава цвета* која осведочава математичку прецизност у компоновању и најситнијих композиционих сегмената текста.

У тренуцима када доноси одлуку да ли да остави Милоша, Дамњан је разапет између сунца које му је “за вратом” и друга на носилима:

"Стоји, сунце га пече око ушију, у врат. Гледа у Милоша и чини му се да се смањило, укопчан у носила." (85)

Готово исту слику аутор ће поновити на крају приче, онда када Дамњан коначно излази из пећине и креће према реци свестан да је ово крај његовог хода по мукама: “Дуго је пио воду, сунце га пекло у врат и потиљак. Завлачио је главу у реку и то мокро хладно миловање воде враћало му је снагу”.

У првој слици Дамњан је разапет између сунца и друга на самртничким носилима, у другој, на крају приче, између сунца и реке која му даје снагу. Преживевши све опасности на *путу смрти*, Дамњан пред собом види нове путеве и нова искушења.

Док је мизансцен времена рата *Велике деце* био мрак, и оскудно месечево светло, време мира у виђењу Антонија Исаковића је време празних брегова и обилне, али агресивне и деструктивне, на моменте болесне светлости сунца, као и време ватре најчешће као прождрљиве немани и неукротиве стихије. “У своме сензуалном, чулном доживљају света којим влада материја, Исаковић и овог пута потенцира ватру, јару, подневну жегу, сунчани и огњени пламен, дакле ватру као самоникли, природни феномен и као намерно проузроковану стихију, евоцира време ватре, које је код њега симбол доба несношљивости и уништења.”⁹

Важност симболике сунца и месеца у структури Исаковићевог дотадашњег опуса у целини показују и прве реченице *Празних брегова* и *Велике деце* које су на изврстан начин у узајамној кореспонденцији:

Прича о пушкомитраљесцу Кости управо сведочи супротно: *Значи заборавили су све...све...и погинути...ту сам...а да ме нема?*, најболније је питање са којим се јунак суочава.

Утисак је да је у књижевно моделованој слици аутор пружио искреније и аутентичније сведочио о истини ратне збиље, чији је и сам био сведок, него што је за то имао снаге у својим експлицитним, углавном пригодним сведочењима.

⁹*Исто*, стр. 178.

“*На месечини* бљескају разбацане дечије капе тврдих бокора планинске *траве*. Две велике сенке *вуку се* косом и купе сребрнасте капе...” (*Велика деца*)

Сунце скратило *траву и корак*. Земља је постала огroman, испуцао табан. (*Празни брегови*)

Проблематична улога сунца изражена је у свим причама *Празних брегова*, њему је најчешће додељена улога нечега што: *умара, туче и убија*, што сунце и симболично и дословно у овим причама и чини.

Тако су Митра у причи *Нема краја* “умор и сунце развалили” (11), док га је нешто касније “сунце... тукло право у чело и нос”, посредно узрокујући и његову смрт.

Сунце у причи *Горе и доле*, пројектовано из свести и доживљаја неименованог наратора, доживљено је као мора, јер на путу горе и доле “оно их бије у лице и прса” (65, 68), сунце је *дохватило* руке, знојава темена... (71), сунце је *село* на леђа, вратове...” (72). На моменте је и само слабо, укротиво: “У покрету колоне, угледасмо сунце. Јавило се у *процепу литице*, нагло као млад јарац, обојило стену – и за тренутак *остало у каменим ракљама*.¹⁰ Заустављено, једва се померало, а затим је почело да хода за нама”. “Сунце је као *трбух пун крви нестајало* (...) Гутало га тамно зеленило и оно се *болесно* предавало”.

Проблематична природа сунца карактеристична је за приче и ратних и мирnodопских времена што аутор и експлицитно наглашава. У приповеци *Празни брегови* присећајући се трагичних ратних догађаја један од јунака каже:

“Сунце, као и ово сад, виси *окачено, подбуло...*” (34)

На вишезначној симболици сунца као и симболичној игри сунца и месеца, светлости и таме, заснована је истоимена прича збирке *Празни брегови*. У њеном завршном делу, то болесно, подбуло, крваво сунце, које је “спаљивало брда” и чинило од читавог предела јалову пустару, коначно и само доживљава крах. *Празни брегови* су и прича и збирка о гашењу једног сунца и повратку у владавину месеца и мрака. Тако се призор два “гола брда” у судару, Петра и Павла који више немају шта један другом, а и нама да кажу, одвија под хладним светлом месечине:

Аутор ову ситуацију експлицира коментаром:

“... греје их месец - прегорело сунце...” (60)

¹⁰Сунце у *каменим ракљама* је још једна слика симболичног карактера која се као циклизирајућа нит провлачи целокупним опусом. Први пут смо је срели у причи *По трећи пут*, на самом почетку *Велике деце*, види Ј. Делић, *Приповијетке Антонија Исаковића, Лирски и драмски елементи у Исаковићевој ратној приповијетци*, Књижевност, 1990, стр. 1348.

Основни квалитет времена без сунца је п р а з н и н а: “...месец побелио брда. *Празнина* поче да зјапи” (54). “Довлаче се млаке свежине са празних брда”. (55)

Наслућујући “крај једног сунца” јунаци *Празних брегова* размишљају о овом феномену и закључују “да јаче сунце топи слабије”, зато је увек “само једно”:

“... може ли се сунце истопити?”

– Потребно је време; многи животи уђу у сунце. Опасно питање.

– Рекли сте да је јако.

– Сигурно, зато је сунце. А ти мислиш, да се истопи.

– Да, ето, тако просто, наиђе друго.

– Сунце истопи сунце. И то се виђа, само ретко.

– Зато и јесте само једно”. (50)

Петар, један од јунака *Празних брегова* запитан је да ли се надзорник који чува ланац утамничених људи, можда “потајно не претвара у неко сунце”. Доводећи надзорника у везу са сунцем у које се можда “потајно претвара”, аутор алегоријским средствима вероватно алудира на култ личности ондашњег председника државе, али и његову проблематичну природу склону трансформацијама и преузимању различитих улога које га чине моћним, свемоћним, наговештавајући још једно актуелно зло времена мира:

Да се надзорник потајно не претвара у неко сунце... Једно је око укочено, строго, служи за смотру, наредбе; друго је мазно око које све разуме;... а треће похотљиво, тражи све; острво, целу земљу; незасито увек је мало... а четврто никако да ухвати, стално се мења... и тако је надзорник увек био оно што треба: пред својим стражарима и ланцем људи у пешчаним бреговима... (54)

Похотљиво око које тражи све, острво, целу земљу, управо указује да је цела земља у визији аутора приче изједначена са пешчаним острвом насељеним људима у ланцима, разарачким сунцем и жаловим песком. Осећај тескобе и утамничености потенцирају и слике или коментари јунака који у свету који их окружује често препознају кругове, тачкове, обруче. Међутим тачак, круг, обруч не симболизују у овим причама само затворени простор, пусто острво, безизлаз, већ и кретање, промену, као и потрагу за *властитим средиштем*.

Много учесталије присуство, месеца, у чијој се сенци одигравају готово сви важнији догађаји у приповеткама *Велике деце*, читав свет дела смешта у време таме, владавине ноћи и хтонских сила.¹¹ Мрак и оскудно месечево светло као доминирајући амбијент времена рата *Велике деце*, учинили су дан

¹¹“Као ноћно светлило, месец има везе са демонима ноћи и доњег света”. У вези са хтоничном природом месечевом још су нека народна веровања, нпр. “нејака деца се веома много чувају да се не изложе месечини”. В. Чајкановић, *нав. дело*, стр. 224.

и снажну светлост сунца минус присутним знаком одсутних, а жељених вредности и идеала једног историјског времена, чијим су остварењима све акције и жртве биле подређене. *Време мира* у виђењу аутора *Празних брегова*¹² доноси заиста дан и обилну светлост сунца, али агресивног, деструктивног на моменте болесног. Тако се симболиком сунца и месеца, светлости и таме успоставља полемички однос између два времена, али и две стваралачке етапе овог писца.

THE POETICS OF STORYTELLING OF ANTONIJE ISAKOVIĆ AND COSMIC VISIONS

Longing for beauty and character richness of life in a war environment filled with humiliation, deprivation and death, in the plane of poetic expression in stories of Antonije Isaković is presented with details that symbolize the unattainable, usually the sky and celestial bodies: the sun and the moon. Even when permanent war deprivations are not explicitly mentioned, they are signaled by the presence of these heavenly bodies, which in relation to the above - below, healthy - sick, powerful - powerless, full - hungry, happy - desperate, suggest a split within the heroes. Frequent presence of the moon in whose shadow are played almost all more important events in stories of *Great children*, positions the whole world of stories at the time of darkness, the reign of night and chthonic forces.

¹² Антоније Исаковић, *Празни брегови*, Нолит, Београд, 1969